

TURKISTONLIK JADID ARBOBLARNING MADANIYAT VA SAN'AT MUASSASALARIGA ASOS SOLISHI TARIXIDAN (TEATR MISOLIDA)

Tursunaliyeva Anoraxon Umarbek qizi –

*Andijon davlat universiteti, Tarix fakulteti, madaniyat va san'at muassasalarini
tashkil etish va boshqarish yo'nalishining 4-bosqich talabasi.*

(tel: +998885810814, e-mail: anoratorsunaliyeva8@gmail.com)

Annotatsiya: *Jadid teatrlarining vujudga kelishi o'zbek madaniyat va san'at muassasalarining rivojida muhim o'rin egallagan hodisalardan biridir. Mazkur maqolada Turkistonda teatrlarning shakllanishi, xususiyatlari, rivoji, teatrlarning aholi madaniy savodxonligi ortishidagi o'rni hamda jaholat muhitiga qarshi harakatga chorlagani haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *jadid, teatr, truppa, drama, spektakl, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Munavvarqori Abdurashidxonov.*

Аннотация: *Возникновение джадидских театров является одним из важнейших явлений в развитии узбекских культурных и художественных учреждений. В данной статье представлены сведения о формировании театров в Узбекистане, их особенностях, развитии, роли в повышении культурной грамотности населения, а также о том, как они призывали к борьбе против невежества.*

Ключевые слова: *джадид, театр, труппа, драма, спектакль, Абдулла Авлоний, Хамза Хакимзаде Ниязи, Мунавварқари Абдурашидханов.*

Annotation; *The emergence of Jadid theaters is one of the most significant phenomena in the development of Uzbek cultural and artistic institutions. This article provides information on the formation of theaters in Uzbekistan, their*

characteristics, development, role in increasing the cultural literacy of the population, and how they called for a struggle against ignorance.

Keywords: *Jadid, theater, troupe, drama, performance, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Munavvarqori Abdurashidkhonov.*

Jadid teatrining paydo bo'lishi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu davrda jadidlar deb atalgan ziyolilar guruhi ma'rifat va islohotlarni targ'ib qilish uchun harakat boshladi. Ularning asosiy maqsadi zamon ruhiyatiga mos madaniyat va san'at muassasalarini tashkil qilish orqali ma'rifatparvarlik g'oyalarini yoyish, millatning rivojlanishida to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan zararli illatlarga barham berish, ilm-fanni targ'ib qilish, xalqni zamonaviy madaniyat va bilimlarga yaqinlashtirish edi. Teatr san'ati bunday maqsadlarga erishish uchun qulay vosita bo'lib, xalq orasida tushunarli va ta'sirchan bo'lgan.

Jadid teatrining ilk namunalarida ijtimoiy hayotning muhim muammolari yoritilgan. Dastlabki asarlar oddiy til va jonli voqealar orqali yozilgan bo'lib, ular teatr sahnasida ijro etilgan. 1900-yillar boshida birinchi jadid teatr truppalari tashkil etildi. Dastlab bu guruhlar havaskorlik asosida ish olib borgan, lekin keyinchalik professional aktyorlar va rejissyorlar yetishib chiqdi [1, 23].

Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan yozilgan **“Padarkush”** - o'zbek adabiyoti va teatrining ilk mumtoz namunalaridan biri bo'lib, jadid adabiyotining eng muhim dramatic asarlaridan hisoblanadi. Bu drama 1907-yilda Toshkentda sahnalashtirilgan va o'z davrida katta shov-shuvga sabab bo'lgan. Asar jadid teatrining boshlang'ich nuqtasi sifatida tan olinadi va o'zining chuqur ma'rifiy mazmuni bilan ajralib turadi. “Padarkush” (so'zma-so'z tarjimasi: “Ota qotili”) fojiali dramasi jamiyatdagi johillik, savodsizlik va noto'g'ri tarbiyaning ayanchli oqibatlarini yoritadi. Asarda jaholat muhitida o'sgan, bilimdan uzoq va ma'rifatga yetishmagan bir yigitning o'z otasini o'ldirishi tasvirlanadi. Bu voqea orqali

Behbudiy johillikni xalqning asosiy muammosi sifatida ko'rsatadi va uni bartaraf etish zaruratini ta'kidlaydi. "Padarkush" sahnalashtirilgach, xalq orasida katta muhokamalarga sabab bo'ldi uyg'otdi. Bu asar orqali Mahmudxo'ja Behbudiy o'z davrining dolzarb masalalarini ko'tarib chiqdi va tomoshabinlarni ma'rifat va o'z-o'zini isloh qilishga chorladi. "Padarkush" o'zbek dramaturgiyasi va jadidchilik harakati tarixida muhim o'rin egallagan asar hisoblanadi. Bu drama o'z davrida milliy uyg'onish harakati uchun ma'naviy va ma'rifiy ko'zguga aylangan. Mahmudxo'ja Behbudiy ushbu asar orqali xalqni o'z muammolarini tan olishga va ulardan chiqish yo'lini topishga undagan. "Padarkush" hali-hanuz o'z ahamiyatini yo'qotmagan va o'zbek adabiyoti tarixida o'lmas meros sifatida e'tirof etiladi [4, 61].

Abdulla Avloniyning "To'y" dramasi jadid dramaturgiyasi tarixida muhim asarlardan biri hisoblanadi. Ushbu drama XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jamiyatda keng tarqalgan johillik, urf-odatlarga ortiqcha bog'lanish va dabdababozlikni tanqid qiladi. Bu asar o'z davrida ijtimoiy masalalarni ko'tarib, xalqni o'z hayotini o'zgartirishga chorlagan. "To'y" dramasi o'zbek jamiyatida keng tarqalgan ortiqcha dabdababozlik va isrofgarchilik bilan o'tayotgan to'y marosimlarini tanqid qilishga qaratilgan. Asarda hattoki XXI asrda ham davom etib kelayotgan ijtimoiy muammolar ya'ni to'y o'tkazish jarayonida yuzaga keladigan muammolar, qarzdorlik, moliyaviy qiyinchiliklar va bu kabi urf-odatlarning salbiy ijtimoiy oqibatlari ochib beriladi. Abdulla Avloniyning "To'y" dramasi jadid dramaturgiyasi tarixida ma'rifiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga xizmat qilgan muhim asar hisoblanadi. Bu drama orqali muallif xalqni o'z hayot tarzini tanqidiy ko'rib chiqishga, zaruriy bo'lmagan urf-odatlardan voz kechishga va ilm-ma'rifatga intilishga undadi. Asar nafaqat o'z davrida, balki zamonaviy jamiyat uchun ham o'rnak bo'lib xizmat qiladi [4, 38].

Hamza Hakimzoda Niyoziyning **“Baxtsiz kuyov”** dramasi jadid teatrining muhim asarlaridan biri bo‘lib, XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o‘zbek jamiyatining dolzarb muammolarini yoritib bergan. Ushbu asar o‘z davrida jamiyatdagi ijtimoiy va ma’naviy masalalarni sahnaga olib chiqib, xalqni uyg‘otishga va islohotlar sari yo‘naltirishga xizmat qilgan. “Baxtsiz kuyov” dramasi o‘sha davrda o‘zbek jamiyatida keng tarqalgan ilmsizlik, johillik va ma’naviy qashshoqlik oqibatida yuzaga keladigan oilaviy muammolarni tasvirlaydi. Asar bosh qahramoni yosh kuyovning oilaviy baxtsizligi orqali o‘sha davrdagi noto‘g‘ri nikoh tizimini va ayollarning huquqsizligini fosh etadi. “Baxtsiz kuyov” jadid teatrining rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan. Ushbu asar o‘z davrida xalq orasida katta shov-shuvga sabab bo‘ldi va teatrning ijtimoiy o‘zgarishlarga ko‘rsatadigan ta’sirini yana bir bor isbotladi. “Baxtsiz kuyov” Hamza Hakimzoda Niyoziyning nafaqat dramatik asari, balki jamiyatni uyg‘otishga qaratilgan chaqirig‘i edi. Ushbu drama o‘zbek teatrining ijtimoiy va ma’rifiy kuchini namoyon qilib, xalqning muammolarini ko‘rsatishda va ularni hal qilishga intilishida katta hissa qo‘shdi. Asar hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolgan, chunki u oila, tarbiya va ijtimoiy tenglik masalalariga oid ko‘plab muhim savollarni ko‘taradi [2, 41].

Yuqoridagi teatr sahnalari orqali xalqning ijtimoiy muammolarga bo‘lgan munosabati o‘zgara boshladi. Odamlar bilim olishning ahamiyatini anglay boshladilar. Shuningdek teatr orqali o‘zbek jamiyatiga zamonaviy san’at va madaniyat unsurlari kiritildi. Dastlab ayol rollarini erkaklar o‘ynagan bo‘lsa-da, keyinchalik ayollar ham teatr faoliyatiga jalb etildi. Bu jamiyatda ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qildi. Jadid teatrlarining ta’siri Markaziy Osiyo bo‘ylab keng tarqaldi. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Qo‘qon, Marg‘ilon kabi shaharlarda doimiy teatr truppalari ish olib bordi. Bu teatrlar milliy uyg‘onish harakatining ajralmas qismi bo‘lib qoldi. Ayniqsa, 1910–1920-yillarda jadid teatr

truppalari ko‘payib, ular turli mavzulardagi spektakllarni sahnalashtirish orqali keng ommaga ta’sir ko‘rsatdi.

Shuningdek Turon teatr truppasi jadid ziyolilari asos solgan o‘ziga hos madaniyat va san’at muassasasi hisoblanadi. Ushbu truppa jadidchilik harakatining madaniy yo‘nalishlaridan biri sifatida paydo bo‘lgan bo‘lib, xalqni ma’rifat va san’at vositasida tarbiyalash, ijtimoiy muammolarni yoritish va zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qilgan. Truppaning asoschilaridan biri **Abdulla Avloniy** bo‘lib, u teatrni milliy uyg‘onish harakati vositasi sifatida ko‘rgan. Shuningdek, truppaning shakllanishida **Munavvarqori Abdurashidxonov, Hamza Hakimzoda Niyoziy** va boshqa jadid ziyolilari faol qatnashgan. Turon truppasi xalqning kundalik muammolarini sahnaga olib chiqish orqali ijtimoiy islohotlarni targ‘ib qilishni maqsad qilgan. Turon teatrining asosiy maqsadlari teatr orqali xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, johillik va eski urf-odatlarining salbiy oqibatlarini fosh qilish, ayollar va erkaklar o‘rtasidagi ijtimoiy tengsizlikka barham berish, ayollarning ta’lim olishga bo‘lgan huquqini targ‘ib qilish, mahalliy tomoshabinlarga milliy va xalqaro dramaturgiyani tanishtirishdan iborat edi. Turon truppasi o‘z spektakllarida faqatgina ijtimoiy masalalarni yoritibgina qolmay, balki madaniy taassurot qoldirish orqali xalqning qalbiga ta’sir o‘tkazgan. Ularning spektakllari tomoshabinlar orasida katta qiziqish uyg‘otib, ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishiga yordam berdi. Shu tufayli **Turon teatr truppasi** o‘zbek madaniyatida inqilobiy o‘zgarishlar keltirgan va teatr san’atini rivojlantirgan muhim madaniy tashkilotdir [3, 31].

Xulosa qilib aytganda jadid teatrlarining vujudga kelishi o‘zbek xalqining madaniy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin egalladi. Ular nafaqat yangi san’at shaklini joriy qildi, balki xalqni o‘z o‘tmishining tanqidiy tahliliga undadi va ma’rifatga yetakladi. Bu teatrlar zamonaviy o‘zbek san’ati va madaniyatining rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

1. Bo‘ronov B., Qozoqov T. Farg‘onadagi jadid maktablari va teatrlar tarixidan / Farg‘ona vodiysi tarixi yangi tadqiqotlarda. Ikkinchi Respublika ilmiy anjumani materiallari. – Farg‘ona, 2012. – B. 254–257.
2. Nurmuhamedova M. O‘zbekistonda madaniy-ma’rifiy ishlar tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993. – 172 bet
3. Rahmonov M. Hamza va O‘zbek teatri. –Toshkent: O‘zSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1959. – 392 bet.
4. Rizayev Sh. Jadid dramasi. – Toshkent: Sharq, 1997. – 136 bet.
5. Rizayev Sh. Jadid ma’rifatchiligi va teatr. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash (Turkiston va Buxoro jadidchilik tarixiga chizgilar). – Davriy to‘plam. – №1. – Toshkent: Universitet, 1999. – B. 199–203.